

УДК 2-846(477.62)”2014/2021”(045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2023-2-107-115

Andrii Fesenko

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of philosophy of the National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8054-6737>
e-mail: fanandsv@gmail.com,*

Illia Lukovenko

*Associate Professor of the Department of Social Sciences of the Pyotr Tchaikovsky
National Music Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4048-7920>
e-mail: ilukovenko1981@gmail.com*

THE RELIGIOUS SITUATION IN THE OCCUPIED TERRITORY OF DONETSK REGION (2014–2021)

Annotation. *The main goal of the study presented by the authors is to systematically analyze the dynamics of the religious situation and its impact on the population of the temporarily occupied territory of the Donetsk region in the period from 2014 to 2021. When analyzing the religious situation in the occupied territory, it should be borne in mind that after the beginning of the armed conflict in the Donetsk region, the territory under the control of anti-Ukrainian forces has been constantly changing. The study of the peculiarities of religious processes in the Donetsk region in the light of occupation influences reveals not only aspects of politics and socio-cultural dynamics, but also outlines the importance of religion in maintaining religious identity and perception of society in the context of conflict and tense socio-political ties.*

Scientific novelty. *Based on the factual material, the article analyzes the peculiarities of the religious situation in the Donetsk region after its partial seizure as a result of the Russian occupation from 2014 to 2021.*

Conclusions. *The study confirms that as a result of military aggression, a significant number of religious organizations that functioned in the Donetsk region before the war began have become de facto “hostages” in the temporarily occupied territory, where the Ukrainian government is unable to exercise its constitutional powers. The researchers state that from the first days of their stay in power in the occupied territory of Donetsk region, pro-Russian leaders declared their desire to fight for the establishment of the “Russian world” and the establishment of Russian ideological ideals in society, imposing their own social and spiritual values on the Ukrainian people. The authors note that the situation in the religious environment is determined by the multi-confessional nature of the Donetsk region. It is argued that the position of religious denominations in relation to the local administration plays a key role in the ability to carry out their activities in the occupied territories.*

Key words: *occupied territories, religious situation, multidominationality, religious oppression, repression, religious identity, socio-cultural realities.*

Андрій Фесенко

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8054-6737>
e-mail: fanandsv@gmail.com,*

Ілля Луковенко

*кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук,
Національна музична академія України імені П. Чайковського, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4048-7920>
e-mail: ilukovenko1981@gmail.com*

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ (2014–2021 рр.)

Анотація. Основна мета представленої дослідження, яку перед собою ставили автори, полягає у системному аналізі динаміки релігійної ситуації та її впливу на населення тимчасово окупованої території Донецької області у 2014–2021 рр. Аналізуючи релігійну ситуацію на окупованій території, слід враховувати, що після початку збройного протистояння на Донеччині територія, яка знаходиться під контролем антиукраїнських сил, постійно змінювалася. Дослідження особливостей релігійних процесів на теренах донецького регіону у світлі окупаційних впливів розкриває не тільки аспекти політики та соціокультурної динаміки, але й окреслює значення релігії в підтримці релігійної ідентичності та сприйняття суспільства в умовах конфлікту та напружених соціально-політичних зв'язків.

Наукова новизна. Спираючись на фактологічний матеріал, у статті проаналізовано особливості релігійної ситуації, яка склалася на території Донецької області після її часткового захоплення внаслідок російської окупації у 2014–2021 рр.

Висновки. Дослідження підтверджує, що в результаті військової агресії значна частина релігійних організацій, які функціонували на території донецького регіону до початку війни, стали фактично «заручниками» на тимчасово окупованій території, на якій українська влада не має можливості здійснювати свої конституційні повноваження. Дослідники констатують, що проросійські лідери з перших днів перебування при владі на окупованій території Донеччини заявили про прагнення вести боротьбу за утвердження «руського мира» та встановлення російських світоглядних ідеалів у суспільстві, нав'язуючи власні соціальні та духовні цінності українському народу. Авторами зазначено, що ситуація в релігійному середовищі визначається багатоконфесійністю Донеччини. Доведено, що позиція релігійних конфесій щодо місцевої адміністрації відіграє ключову роль у можливостях здійснення своєї діяльності на окупованих територіях.

Ключові слова: окуповані території, релігійна ситуація, багатоконфесійність, релігійні утиски, репресії, релігійна ідентичність, соціально-культурні реалії.

Постановка проблеми. Релігійна ситуація на окупованій території Донеччини в період у 2014–2021 рр. виявилася ключовим аспектом для розуміння впливу війни на релігійне життя. Окупація спричинила значні зміни у практиках конфесій, порушуючи звичайний перебіг релігійного життя. Сучасні наукові дослідження вказують на складність ситуації, підкреслюючи важливість вивчення взаємодії релігійних громад з окупаційною владою та їх вплив на динаміку релігійного життя донецького регіону. Окрім того, вивчення релігійних процесів на цій території в контексті окупаційних впливів відображає не лише політичні й соціокультурні аспекти, але й визначає роль релігії в підтримці ідентичності та сприйнятті суспільства в умовах конфлікту та напружених соціально-політичних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початком військової агресії Росії проти України у 2014 р. розпочався новий період у вивченні політики органів влади щодо релігійних конфесій, коли зникають старі ідеологічно-політичні штампи й запроваджується в науковий обіг новий масив матеріалів. Праці В. Єленського, О. Сагана, Л. Філіпович, І. Козловського, В. Титаренко, О. Титаренка та інших написані на основі багатого джерельного та статистичного матеріалу, який активно не використовувався і не вводився до наукового обігу.

Значний внесок у дослідження проблеми релігійної ситуації на тимчасово окупованій території Донеччини зробили сучасні історики та релігієзнавці. У працях Л. Якубової, А. Киридон, І. Луковенка, С. Гераськова, А. Фесенка та інших розкрито сутність антиукраїнської політики органів окупаційної влади у Донецькій області, методи її проведення та наслідки.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у системному аналізі динаміки релігійної ситуації та її впливу на населення тимчасово окупованої території Донецької області в період 2014–2021 рр.

Виклад основного матеріалу. Сучасна релігійна ситуація у донецькому регіоні в цілому, а також на тимчасово окупованих територіях, визначається великою мірою конфесійними реаліями, які склалися перед початком російської агресії та його наслідками для сьогодення. Результатом цього став поділ Донецької області на контрольовану та неконтрольовану частини, призводячи до обмежень у здійсненні українською владою своїх конституційних повноважень, зокрема щодо гарантування права на свободу совісті на цих територіях.

Аналізуючи релігійну ситуацію на окупованій території Донеччини, необхідно врахувати, що після початку збройного протистояння на Донеччині територія, яка тимчасово перебуває під контролем антиукраїнських сил, постійно змінювалася. Для актуалізації проблеми окремо необхідно розглянути основні статистичні показники релігійного простору України перед 2014 р. Станом на 01.01.2013 р. в Україні було зареєстровано 37 тис. релігійних організацій, які представляли 55 течій. Майже всі релігійні інституції мають чітку структуру, територіальну розгалуженість, мережу ЗМІ та використовують притаманні лише їм методи реального і потенційного впливу на суспільство. Найчисельніші релігійні об'єднання у 2013 р.: Українська православна церква Московського Патріархату (УПЦ МП) – 12 485 громад, Українська православна церква Київського Патріархату (УПЦ КП) – 4 536 громад, Українська греко-католицька церква (УГКЦ) – 3 734 громади¹.

Офіційна статистика Міністерства культури від 01.01.2014 р. зазначала, що східним областям України притаманний широкий спектр релігійних організацій. Зокрема, у Донецькій області налічувалося 1 797 релігійних громад та об'єднань, з яких: 762 – УПЦ МП, 366 – церкви євангельських християн, 186 – церкви християн-баптистів, 86 – парафії УПЦ КП, 83 – Свідків Єгови, 49 – церкви адвентистів, 38 – мусульманські громади, 36 – УГКЦ, 19 – юдейські громади, 14 – римо-католики, 14 – буддистські та 8 – кришнаїтські організації. Для порівняння, у той же період на території Луганської області налічувалося 835 релігійних інституцій, з яких: 423 – УПЦ МП, 131 – громади євангельських християн, 99 – церкви християн-баптистів, 35 – парафії УПЦ КП, 39 – церкви адвентистів, 28 – громади Свідків Єгови, 14 – юдейські громади, 13 – мусульманські громади, 6 – УГКЦ, 6 – буддистські організації².

Варто погодитися з Л. Якубовою, що, попри заспокійливий тон урядових звітів і позитивні кількісні характеристики етнокультурного та релігійного життя регіонів, і саме воно, і регіональна релігійна політика держави справляли доволі суперечливе враження. Найбільше на тих територіях, що першими постали на шляху «русского мира» – в Криму та Східній Україні³. Певними чинниками просування ідей «русского мира» (де не останню роль відіграв релігійний фактор) на тимчасово окупованих територіях України у 2014 р. стають впливові релігійні організації.

¹ Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційні матеріали. *The Razumkov Centre* URL:<http://www.razumkov.org.ua>

² Гераськов С., Фесенко А. Релігійна безпека на тимчасово окупованих територіях: стратегії та рішення для країн Східного партнерства : аналітична доповідь. Київ : ДКС-Центр, 2020. С. 21.

³ Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ : ТОВ «Видавництво КЛЮ», 2018. С. 286.

Згідно з дослідженнями відомого українського релігієзнавця І. Козловського, є підстави виокремити три етапи у відносинах владних органів управління з релігійними організаціями на тимчасово непідконтрольних територіях: перший – з весни 2014 р. до весни 2015 р., другий – з літа 2015 р. до літа 2016 р., третій – орієнтовно з літа 2016 р. і триває дотепер⁴. Зазначимо, що ця періодизація може бути актуальною до кінця 2021 р.

Серед усіх наявних на території області конфесій, УПЦ МП є найбільш представленою ще з довоєнних часів. УПЦ МП посідала привілейоване становище на окупованій території⁵. Її структури були виведені із обов'язкової перереєстрації, на них поширилася лише т. зв. «легалізація». Органами окупаційної адміністрації наприкінці 2019 р. було повідомлено, що офіційно було легалізовано 254 релігійні громади УПЦ МП (у 2018 р. – 247)⁶. Якщо зіставити ці дані із загальнообласною офіційною українською статистикою та припустити, що «легалізацію» пройшли всі (чи, принаймні, більшість громад), то на непідконтрольній території залишилося 32 % організацій УПЦ МП (за даними на 1.01.2019 р.) від їх загальнообласної довоєнної кількості.

До подій 2014 р. на території Донецької області УПЦ МП була церковною інституцією, яка щільно вбудована у місцевий владний істеблішмент та використовувалася регіональною владою в якості інструменту вирішення власних політичних цілей та завдань. Існував симбіоз церковно-владних відносин, особливо за часів губернаторства та президентства В. Януковича. Інкорпорована інституційно у російську церковну будову, церква (принаймні, частина її представників) була і є провідником російських наративів. У цьому контексті зазначимо, що Донеччина – це порубіжний регіон із домінуванням місцевої/регіональної «донецької» ідентичності та тяжінням до радянсько-російських ідей, низьким (порівняно із загальноукраїнськими реаліями) рівнем долучення до релігії (низький рівень релігійності; менша, порівняно із іншими регіонами, кількісна мережа релігійних організацій тощо).

На відміну від УПЦ МП національно-орієнтовані релігійні інституції стали однією з основних мішеней для утисків та репресій з боку окупантів. Проукраїнська позиція цих конфесій і душпастирська опіка віруючих у ЗСУ та інших силових структурах, гуманітарне служіння постраждалим від війни сприймалося окупаційною владою як безпосередня загроза для їхнього правління.

На окупованій території залишалися близько 11 громад УГКЦ. З них станом на 2017 р. фактично діяли три громади у Донецьку, та по одній в Горлівці та Харцизьку. Ще у 2014 р. відомі були факти захоплення храмів, був захоплений монастир сестер-служебниць у Донецьку. Священники, що свідомо залишалися там, продовжували вахтовим методом (упродовж місяця, змінюючи один одного) звершувати служіння. За словами о. Василя Пантелюка (станом на 2016 р.), мали місце контакти із митрополитом Іларіоном (Шукало), який пропонував свою допомогу громадам УГКЦ⁷. Час від часу УГКЦ ставала об'єктом організованих виступів з боку окупаційної влади та місцевих активістів. Зокрема, 29 січня 2016 р. місцева влада організувала мітинг проти «сект» біля храму УГКЦ у Донецьку. Учасникам мітингу видавали плакати з гаслами: «Нет сектам в ДНР», «Греко-католическая церковь – проводник антиреспубликанской деятельности», «ДНР – территория без сект»⁸.

⁴ Козловський І. Порушення прав і свобод віруючих та релігійних організацій на окупованих територіях Донеччини (2014–2019 рр.). *Процеси формування в Україні громадянського суспільства та політичної нації*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 26 квітня 2019 р., ДонДУУ). Маріуполь: ДонДУУ, 2019. С. 129–132.

⁵ Бокоч В. Релігія в гібридній війні на Сході України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1–2 (33/34)*. 2017. С. 27–28.

⁶ Отчет о работе Министерства культуры Донецкой народной республики. *Міністерство культури ДНР* URL: <http://www.mincult.govdnr.ru/otchet-o-rabote-ministerstva-kultury-doneckoy-narodnoy-respubliki-v-2019-godu>

⁷ Греко-католики розповіли про підтримку від Української Православної Церкви в Донецьку. *Україна сьогодні*. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/greko-katoliki-rasskazali-o-podderzhke-ot-ukrainskoy-pravoslavnoy-cerkvi-v-donecke-698139.html>

⁸ В окупированном Донецке митинговали против «сект» ЦРУ. *Новини Донбасу* URL: <https://novosti.dn.ua/news/248740-v-okkupyrovannom-donecke-mytyngovaly-protyv-sekt-cru-vydeyo-foto>

Тим не менше, УГКЦ не належить до заборонених, а перша громада УГКЦ (Свято-Преображенська парафія Донецька) отримала офіційну «реєстрацію» наприкінці 2019 р.

Громади УПЦ КП (після грудня 2019 р. – ПЦУ) продовжували свою діяльність фактично «підпільно». З початком військової агресії у 2014 р. Управління Донецької-Маріупольської єпархії УПЦ КП (керівний центр) було перенесено до Маріуполя. На окупованій території залишалося 36 громад церкви. Більшість священників були вимушені покинути окуповану територію (або самостійно, або були видворенні окупаційною владою із забороною повернення). У вересні 2014 р. у Донецьку та інших окупованих населених пунктах було оголошено неформальне «полювання» на священників УПЦ КП, йшов процес відбирання храмів. Зокрема, бойовики викрали двох священників, били, обзиваючи «бандеровськими попами», вивозили в поле, імітуючи розстріл тощо. Після цього інциденту архієпископ (з 2021 р. – митрополит) Донецький і Маріупольський Сергій (Горобцов) порекомендував всім служителям виїхати з окупованих регіонів. Сам очільник єпархії наприкінці 2014 р. також покинув Донецьк. У 2015 р. бойовики з бригади «Восток» заарештували та ув'язнили священника Павла Мінкова.

Місцева влада намагалася змусити священників УПЦ КП перереєструвати парафії на території самопроголошеної «республіки». Протягом 2019 р. у ПЦУ було вилучено 3 храми. За словами архієпископа Сергія (станом на 2019 р.), на тимчасово непідконтрольній території продовжувало служити 3 священники, 2 дякони і 3 монахині, які відправляють служби у близько 20-ти парафіях почергово. Складна та незрозуміла ситуація склалася навколо Будинку милосердя для літніх людей (сmt Бойківське, колишнє Тельманово), в якому мешкає близько 40 літніх людей (є дані, що, там планували облаштувати шпиталь для поранених). На початок 2022 р. було невідомо про офіційну перереєстрацію громад ПЦУ. Керівництво церкви ще з 2018 р. повідомляло про неприйнятність та неможливість виконання вимог перереєстрації за окупаційними законодавчими документами (зокрема, за т. зв. Законом т. зв. «Донецької Народної Республіки» «О свободе вероисповедания и о религиозных объединениях»)⁹. Від початку російського вторгнення у 2014 р. УПЦ КП і УГКЦ вважалися виключно «розкольниками» і «націоналістами». Ще у 2015 р. усі вищезгадані конфесії було віднесено окупаційною владою до категорії «сектантів», коли тодішній ватажок т. зв. «ДНР» О. Захарченко заявив, що визнає лише чотири конфесії – православ'я (УПЦ МП), (римо)католицизм, іслам та юдаїзм¹⁰.

На окупованих територія впродовж 2014–2021 рр. здійснювалася, хоча й обмежена, діяльність протестантських церков (Євангельських християн баптистів (далі – ЄХБ), п'ятидесятників, Адвентистів сьомого дня (далі – АСД)). Протягом 2019–2021 рр. найбільша присутність фіксувалася у громадах ЄХБ (станом на кінець 2019 р. тільки 26 громадам ЄХБ була дозволена легальна діяльність), були легалізовані три громади християн віри євангельської п'ятидесятників (дві у Донецьку, одна у Горлівці), чотири церкви християн адвентистів сьомого дня (дві у Донецьку, одна у Іловайську, одна у Горлівці). Серед перереєстрованих громад: центральна церква ЄХБ м. Донецька «Гефсиманія», відомі в місті церкви ЄХБ «Вефіль», «Дім Євангелія», «Голгофа», громади у Горлівці, Торезі, Макіївці, Єнакієво, Іловайську, Шахтарську, Амвросіївці, центральна церква АСД м. Донецька тощо. Зазначимо, що факт отримання «реєстрації» окремими громадами не гарантувало відсутність переслідувань щодо інших громад тих же самих конфесій. Так, зокрема, коли одні громади ЄХБ збирали документи на «реєстрацію», водночас донецька

⁹ Закон Донецької Народної Республіки «О свободе вероисповедания и о религиозных объединениях». № 140-ІНС от 24.06.2016. URL: <https://dnrsovet.su/zakonodatelnaya-deyatelnost/prinyaty/zakon-donetskoj-narodnoj-respubliki-o-svobode-veroispovedaniya-i-religioznyh-obedineniyah/>

¹⁰ Релігійна безпека на тимчасово окупованих територіях: стратегії та рішення для країн Східного партнерства : аналітична доповідь. С. В. Герасков, А. М. Фесенко. Київ : ДКС-Центр, 2020. С. 32.

церква ЄХБ «Світло Євангелія» отримала рішення про націоналізацію свого молитовного будинку (травень 2019 р.)¹¹.

Ризики діяльності для протестантських громад на непідконтрольній території, з одного боку, ґрунтувалися на ставленні окупаційної адміністрації до «релігійної небезпеки» з боку т. зв. «сект», з іншого – зумовлені патріотичною, проукраїнською позицією протестантських спільнот на українській території, які активно включилися у волонтерський рух та чітко висловлювали свою позицію щодо засудження російської агресії та підтримку цілісності України.

Отже, можна констатувати, що протестантські (зокрема, харизматичні та повноєвангеліські) церкви виявилися осередками спротиву «руському миру» на Донеччині ще з 2014 р., віруючі та служителі протестантських церков (наприклад, пастор церкви «Слово Життя» О. Хомченко, пастор церкви «Асамблея Божа» С. Косяк) стали співзасновниками постійно діючого молитовного служіння (молитовного майдану «Молитва за Україну») у 2014 р. у центрі Донецька¹². В ідеології «ДНР» від початку війни було закладено, що протестантські церкви – «агенти іноземного впливу» та «шпигуни» США. Протестантські громади, які залишилися на окупованій території, фактично лишилися без зв'язків з управлінськими структурами в Україні. Пастори, що були відомі своєю проукраїнською позицією, в кращому випадку були вигнані за межі т. зв. «ДНР» або вимушено виїхали (отримавши заборону на в'їзд), а у гіршому – пройшли через полон і катування (наприклад, пастор Церкви Асамблея Божа С. Косяк, пастор церкви «Слово Життя» О. Хомченко, пастор церкви АСД С. Литовченко та інші). Найбільш трагічними подіями стали вбивство дияконів та віруючих п'ятидесятницької церкви Преображення Господнього у Слов'янську (входить до складу Української церкви Християн Віри Євангеліської) у червні 2014 р. та вбивство пастора церкви «Відновлення» С. Скоробогача у м. Маріуполь (червень 2014 р.). Останній трагічно загинув під час звільнення Маріуполя 14 червня 2014 р., отримавши поранення, коли його машина була обстріляна бойовиками.

Одними з перших об'єктів захоплення молитовних будинків стали протестантські культові споруди. Починаючи з 2014 р., найбільш відомими стали захоплення молитовних будинків церков «Слово життя» у Горлівці; будівлі християнського реабілітаційного центру «Вечірнє світло» у Донецьку; євангеліської Церкви «Слово Життя» у Торезі; храму церкви «Слово життя» у Шахтарську; комплексу будівель Донецького християнського університету; вилучення всіх молитовних будинків Церкви ІХСОД та подальше облаштування громадських установ (наприклад РАГСів, Республіканського дитячого центру) тощо. Лише у кількох випадках будинки поверталися віруючим. Найбільш складна ситуація була із церквами харизматичного та повноєвангеліського напрямків. Частина протестантських конфесій припинила свою діяльність або перейшла на нелегальне існування. Відомі випадки, коли віруючі з громад, що припинили діяльність, знаходили своєрідний притулок у громадах інших споріднених конфесій.

Релігійні громади, які отримали реєстрацію на окупованій території, перебувають фактично під наглядом спецслужб: їх діяльність контролюється, відбуваються «профілактичні» виховні бесіди. Ті громади, що не пройшли перереєстрацію намагалися продовжувати свою діяльність, але вони зазнають постійного адміністративного тиску (богослужіння забороняються, збори віруючих розганяються, накладаються штрафи на священників тощо).

¹¹ Луковенко І. Гібридна війна та гібридне життя на окупованих територіях Донбасу крізь призму релігійної ситуації. *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2017. С. 204–208.

¹² Сепаратисти и российские наемники смотрели на нас как на сумасшедших – муфтий о молитве за Украину в Донецке. *Радіо свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29677799.html>

Нехристиянські авраамічні релігії (їудаїзм та іслам) також мають певну кількість громад на тимчасово окупованій території. Іудаїзм представлений однією офіційно діючою громадою у м. Донецьк (серед всіх релігійних громад міста вона першою отримала «офіційну» перереєстрацію) та кількома громадами в інших містах т. зв. «ДНР». Головний рабин Донбасу Іцхак Пінхас Вишецький ще у 2014 р. був змушений покинути Донецьк та організував переміщену Донецько-Київську громаду у м. Києві (було облаштовано синагогу та общинний центр за адресою вул. Григорія Сковороди 15/10б, зараз – вул. Нижній Вал 19/21е). У Донецьку громаду очолює рабин Ар'є Шварц. Він підтримує позицію союзу з Росією, громада отримує гуманітарну допомогу від російських єврейських організацій. Іудейська громада Донецька продовжує діяти, загальна чисельність віруючих скоротилася приблизно у 3–5 разів, у 2014–2015 рр. кількість віруючих оцінювалося лише у 30 % від довоєнного періоду. В абсолютних показниках, довоєнна кількість євреїв у Донецьку оцінювалася у 15–20 тис., тепер – 2–5 тис. Шабатні служби відвідують 80–100 осіб. Функціонує низка інституцій: окрім синагоги, продовжують функціонувати національна єврейська школа «Ор менахем» та общинний центр, єврейський цвинтар, діють молодіжні програми STARS та «Ener Jew», функціонує освітній проєкт «Колель Тора».

Ісламські конфесії представлені кількома організаціями. З 2015 р. зафіксовано діяльність т.зв. Центрального духовного управління мусульман «Донбасский муфтият». Щоправда, у липні 2016 р. окремі друковані матеріали цієї організації в «ДНР» були визнані екстремістськими¹³. У мережах Facebook та VK існують сторінки «Муфтият Донбасса», але останні оновлення датовані квітнем 2016 р. Сайт муфтият www.islam-donbass.ru не працює.

Друга організація – «Духовне управління мусульман ДНР», очолюване т.зв. «муфтієм ДНР» Рінатом Айсіним, який підтримує тісні зв'язки з російськими мусульманами та отримує від них гуманітарну допомогу. До військової агресії Р. Айсін очолював Всеукраїнське духовне управління мусульман «Єдність» (з 2012 р., центр – Макіївка). Ще з довоєнних часів мав контакти із Т. Таджуддіном, Верховним муфтієм ЦДУМ Росії та був офіційним представником управління в Україні. З 2014 р. він позиціонував себе як «советник по вопросам религии Председателя ВС ДНР». Ще у 2015 р. Р. Айсін здійснив низку заходів із утвердження себе як Голови мусульманської спільноти на окупованих територіях. Він провів низку зустрічей на території РФ, зокрема з муфтієм ДУМ Москви та Центрального регіону Росії Альбіром Кргановим, причому офіційно Р. Айсін представляв не «муфтіят», а ВДУМ «Єдність» та від його імені підписував документи. Згодом Р. Айсін контактував із мусульманськими громадами інших центрів та управлінь на предмет визнання ними влади «муфтія ДНР». Швидше за все, Р. Айсін намагається заповнити «нішу» влади над мусульманською спільнотою т. зв. ДНР і замінити ісламські центри та управління, які існували до війни. Констатуємо, що зараз його діяльність не є активною.

Станом на кінець 2019 р. на тимчасово окупованій території органами окупаційної влади було зареєстровано дві громади мусульман. Перша – центральна мечеть «Зірка Пророка» у селищі «Октябрський» Куйбишевського району Донецька (голова – Рашид Брагін, імам – Рушан Таїров), що до війни входила до складу Духовного центру мусульман України (далі – ДЦМУ). Друга – незалежна громада у м. Макіївка «Ас-Салям» (голова – Вахід Агішев, імам Мавлетдін-хазрат Абушахманов), яка свого часу була першою мусульманською громадою, зареєстрованою в області у 1990 р. Жодна з цих громад відношення до організації, яку очолював Р. Айсін, не мала. У жовтні 2014 р., червні 2015 р. та у червні 2019 р. будівля мечеті «Зірка Пророка» у Донецьку отримала пошкодження внаслідок бойових дій (район у безпосередній близькості до Донецького

¹³ Свобода віросповідання під прицілом. Російський терор на окупованих територіях Східної України. К. : Інститут релігійної свободи, 2018. С. 7.

аеропорту). ДЦМУ (діяльність офіційно розпочалася з 1995 р.) орієнтована переважно на татарське населення регіону (поволзьких татар) та ще з довоєнних часів активізувалася у Донецькому регіоні, мала тісні зв'язки із місцевою політичною елітою. Загалом ці громади мають більш-менш вільну можливість провадити релігійну діяльність: лояльні до окупаційної влади; здійснюють поточну культурну діяльність; керівництво громад бере участь у заходах, що проводять органи у справах релігій та національностей; керівництво «ДНР» вітає мусульман із їх святами.

Таким чином, є підстави вважати, що вищезгадані спільноти загалом вписалися в існуючий стан речей та демонструють лояльність чи взагалі підтримку встановленому ладу на тимчасово окупованій території.

Разом із тим, мечеть «Аль-Амаль» Духовного управління мусульман України (далі – ДУМУ) «Умма» влітку 2018 р. була закрита у Донецьку¹⁴. До цих подій головою громади був І. Хамза. Імам і парафіяни були звинувачені у розповсюдженні екстремістських матеріалів, зв'язках із організацією «Брати-мусульмани» та роботі на українську розвідку. Мечеть опечатали, імама і кількох парафіян забрали на допит в т. зв. «МГБ» і там взяли підписку про невіїзд. Викликалися на допити імами і керівники громад в інших окупованих містах. Подальші спроби відновити діяльність мечеті не мали успіху. Станом на кінець 2020 р. мечеть не працювала. Арештів та переслідувань зазнали також віруючі, орієнтовані на ДУМУ (на чолі із шейхом А. Тамімом).

Висновки. Таким чином, спираючись на фактологічний матеріал дослідження, констатуємо, що проросійські лідери з перших днів перебування при владі на тимчасово окупованій території Донеччини заявили про прагнення вести боротьбу за утвердження «руського мира» та встановлення російських світоглядних ідеалів у суспільстві, нав'язуючи власні соціальні та духовні цінності українському народу.

Ситуація, яка склалася у релігійному середовищі протягом періоду, що досліджується (2014–2021 рр.), визначається багатоконфесійністю Донеччини. Дослідження підтверджує, що в результаті військової агресії значна частина релігійних організацій, які функціонували на території донецького регіону до початку війни, стали фактично «заручниками» на тимчасово окупованій території, на якій українська влада не має можливості здійснювати свої конституційні повноваження.

Релігійні громади, які перебувають на непідконтрольній території Донецької області, стикаються з різноманітними викликами та обмеженнями, залежно від їхнього статусу та належності. УПЦ МП виявилася чи не єдиною конфесією, що не постраждала від окупаційної влади. У таких умовах УПЦ МП потрапила у привілейоване становище через свою канонічну підпорядкованість РПЦ та ідеологічну співзвучність політиці «східного сусіда». Решта ж конфесій зустріли серйозний супротив з боку окупаційної адміністрації під час власної діяльності. УГКЦ та ПЦУ часто зіштовхуються з серйозними труднощами, які ставлять під загрозу життя як представників духовенства, так і віруючих. Деякі релігійні об'єднання взагалі не мають можливості діяти легально, особливо це стосується харизматичних та повноєвангельських протестантських конфесій. Інші громади, хоча і мають дозвіл на легальну діяльність, змушені працювати у підпільному режимі через обмеження, що ставляться перед ними. На просторі донецького регіону діють іудейські громади та деякі ісламські спільноти, які також функціонують у складних умовах через відсутність повноцінних можливостей для своєї богослужбової діяльності.

¹⁴ Мечеть у Донецьку зачинено, категорично заборонено навіть заходити туди. *Релігійна правда*. URL: <https://religionpravda.com.ua/?p=59334>

References

1. Relihiia i vlada v Ukraini : problemy vzaiemovidnosyn. Informatsiini materialy. (2020, December 18) [Religion and power in Ukraine: problems of relations. Information materials] The Razumkov Centre Retrieved from <http://www.razumkov.org.ua> [in Ukrainian].
2. Heraskov, S., Fesenko, A. (2020) Relihiina bezpeka na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: stratehii ta rishennia dlia krain Skhidnoho partnerstva : analitychna dopovid. [Religious Security in the Temporarily Occupied Territories: Strategies and Solutions for the Eastern Partnership Countries: Analytical Report] 40. [in Ukrainian].
3. Iakubova, L. (2018) “Russkyi myr” v Ukraini: na kraiu prirvy. [“Russian World” in Ukraine: on the edge of the abyss] 384. [in Ukrainian].
4. Kozlovskiy, I. (2019) Porushennia prav i svobod viruiuchykh ta relihiinykh orhanizatsii na okupovanykh terytoriiakh Donechchyny (2014-2019 rr.). [Violation of the rights and freedoms of believers and religious organizations in the occupied territories of Donetsk region (2014–2019)]. 129–132. [in Ukrainian].
5. Bokoch, V. (2017) Relihiia v hibrydnoi viini na Skhodi Ukrainy. [Religion in the Hybrid War in Eastern Ukraine]. 27–31. [in Ukrainian].
6. Otchet o rabote Mynysterstva kultury Donetskoi narodnoi respublyky. (2019) [Report on the work of the Ministry of Culture of the Donetsk People’s Republic] Retrieved from <http://www.mincult.govdnr.ru/otchet-o-rabote-ministerstva-kultury-doneckoy-narodnoy-respubliki-v-2019-godu> [in Russian].
7. Hreko-katolyky rozpovily pro pidtrymku vid Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy v Donetsku. Ukraina sohodni. (2019) [Greek Catholics tell of support from the Ukrainian Orthodox Church in Donetsk] Retrieved from <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/greko-katoliki-rasskazali-o-podderzhke-ot-ukrainskoy-pravoslavnoy-cerkvi-v-donecke-698139.html>. [in Ukrainian].
8. V okkupyrovannom Donetske mytyngovaly protyv «sekt» TsRU. Novyny Donbasu. (2019) [In occupied Donetsk rallied against CIA “sects”] Retrieved from <https://novosti.dn.ua/news/248740-v-okkupyrovannom-donecke-mytyngovaly-protyv-sekt-cru-vydego-foto>. [in Russian].
9. Zakon Donetskoi Narodnoi Respublyky “O svobode veroispovedaniya y o relyhyoznykh ob’edyneniakh” (2016). [Law of the Donetsk People’s Republic “On Freedom of Religion and Religious Associations”] Retrieved from <https://dnrsovet.su/zakonodatelnaya-deyatelnost/prinyaty/zakony/zakon-donetskoj-narodnoj-respubliki-o-svobode-veroispovedaniya-i-religioznyh-obedineniyah> [in Russian].
10. Lukovenko, I. (2017) Hibrydna viina ta hibrydne zhyttia na okupovanykh terytoriiakh Donbasu kriz pryzmu relihiinoi sytuatsii. [Hybrid war and hybrid life in the occupied territories of Donbas through the prism of the religious situation] 204–208. [in Ukrainian].
11. Separatystu y rossyiskye naemnyky smotrely na nas kak na sumasshedshykh – muftyi o molytve za Ukraynu v Donetske. (2018) [Separatists and Russian mercenaries looked at us as if we were crazy – Mufti on praying for Ukraine in Donetsk]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29677799.html> [in Russian].
12. Svoboda virospovidannia pid prytilom. Rosiiskiy teror na okupovanykh terytoriiakh Skhidnoi Ukrainy (2018) [Freedom of religion in the crosshairs. Russian terror in the occupied territories of Eastern Ukraine] 22. [in Ukrainian].
13. Mechet u Donetsku zachyneno, katehorychno zaboroneno navit zakhodyty tudy (2018, November 18) [The mosque in Donetsk is closed, it is strictly forbidden to even enter it] Retrieved from <https://religionpravda.com.ua/?p=59334>. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 01.12.2023

Схвалено до друку / Accepted: 21.12.2023

